

BRIGITA SPEIČYTĖ

„Paribinė“ lietuvių literatūros istorija

Paweł Bukowiec, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej*,
Kraków: Universitas, 2008, 296 p., ISBN 83-242-0818-0

Paweło Bukowieco monografija *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej (Dvikalbiai naujosios lietuvių literatūros pradmenys)* – XIX a. pirmojo trečdalyje lietuvių literatūros istorija, apimanti tai, ką lituanistikoje įprasta vadinti „Lituanistiniu sąjūdžiu“. Monografiją autorius parengė pagal 2003 m. Krokuvos Jogailos universitete apgintą savo daktaro disertaciją *Dwujęzyczna literatura polsko-litewska na Żmudzi i Wileńszczyźnie w latach 1795–1830 (Dvikalbė lenkų-lietuvių literatūra Žemaitijoje ir Vilnijoje 1795–1830 m.)*, kuriai vadovavo prof. Tadeusz Bujnickis. Monografija intriguoja keleriopai: ir metodologiniu požiūriu – kaip literatūros istorijos darbas, ir dalykiniu – kaip žvilgsnis iš šalies į gerai (ar tariamai gerai) pažįstamus autorius, literatūros reiškinius, tekstus. Intrigą didina ir tai, kad knyga nėra orientuota į lietuvių skaitytojus ar litunistiką; tad ji skaitosi beveik su tokiu smalsumu, koks traukia slapta pasiklausyti dviejų asmenų pokalbio apie tave.

Knygos adresatas lemia pažintinę jos paskirtį: „Darbas visų pirma yra faktografinio pobūdžio. Tai pirmasis kelių autorių, rašiusių ir lenkiškai, bet niekada Lenkijoje nepublikuotų ir visiškai nežinomų lenkų literatūros mokslui, aprašymas lenkų kalba.“ (p. 8) Dėl to didžiąją knygos dalį sudaro nedideli monografiniai skyreliai apie Antaną Klementą, Dionizą Pošką, Antaną Strazdą, Silvestrą Valiūną, Simoną Stanevičių, taip pat Juozapą Arnulfą Giedraitį, Simoną Daukantą, Emeriką Stanevičių. Pagrindinės lituanistinės atramos – Juozo Girdziausko, Reginos Mikšytės ir Vytauto Vanago darbai.

Knyga apie pradmenis, kuri siekia suteikti tam tikrus žinojimo pradmenis, savaime orientuojasi į pamatines istorinio pasakojimo formas. Tačiau „faktografinis pobūdis“ šioje knygoje anaiptol nereiškia enciklopedinio anonimiškumo, beveidžio „gimė–mirė“ diskurso. Tekste akivaizdus autoriaus interesas, gyvas

susidomėjimas. Iš jo formuluojamas ir kitas monografijos tikslas šalia faktografinio-pažintinio: „Galbūt todėl antrasis šios knygos tikslas – nors abiejų pagrindinių siekių sugretinimas gali atrodyti egzotiškas – įrodyti šios literatūros patrauklumą (sutinku, daugeliu atvejų – sąlyginį patrauklumą).“ (p. 8)

Galima manyti, kad knygos intencijose pulsuoja kiekvienam, iš arčiau susidūrusiam su istorijos sfera, atpažįstama kitoniškumo trauka. Išties kelia nuostabą ir pagarbą autoriaus, jaunosios kartos polonisto, pasiryžimas įsigyti egzotišką lituanistinę specializaciją ir galiausiai imtis ne mažiau egzotiško objekto – šių „pradmenų“, išlikusių fragmentiškų pėdsakų, kurie stiprina netikrumo ir rizikos jausmą istorikui (veikia – archeologui), ketinančiam rikiuoti juos į kokias nors sekas. Tačiau tam, kad susimegztų istorinis pasakojimas, reikia kokios nors idėjos ar gadameriško klausimo, į kurį praeities tekstai galėtų atsakyti ir kuris motyvuotų tyrimo interesus auditorijai. Turbūt tik tokiu būdu galima bandyti „įrodyti“ kokios nors literatūros patrauklumą. Taigi pamatinis šios knygos klausimas, kurį kelia ar skatina iš naujo užduoti minėti dvikalbiai lietuvių autoriai – „kas yra lenkų literatūra?“ (p. 17) Autorius laikosi postmodernios nuostatos, kad tokios visumos kaip „lenkų (ar lietuvių) literatūra“ yra formuojami dariniai, interpretacijos aktų, kuriais „lenkiškumo savivoka projektuojama į daugiau ar mažiau apibrėžtą tekstų grupę“, padariniai. Šiai projekcijai, kaip argumentuojama, būdingi keli atrankos kriterijai, iš kurių lemiamas vaidmuo tenka kalbai. Lenkiški tekstai, kurie neatitinka „lenkiškumo savivokos“, bet atitinka kalbos kriterijų, būtent ir skatina iš naujo apklausti savos literatūrinės tradicijos tapatybę, aktualizuoti geografinį-regioninį literatūros kaip kultūrinės visumos kriterijų. Tai savitas „regioninis posūkis“, būdingas prof. Tadeuszo Bujnickio 1998 m. Krokuvos Jogailos universitete įkurtos ir vadovautos „Paribio literatūrinės kultūros katedros“ („Katedra Kultury Literackiej Pogranicza“) mokslininkų darbams. Siekdami be kita ko atsitraukti nuo lenkų literatūros istorijos diskursą apsunkinusios ideologinės „kresų“ sąvokos ir su ja glaudžiai susijusio tam tikro nacionalistinio (kartais – ir šovinistinio) požiūrio į buvusios Abiejų Tautų Respublikos regionus (Ukrainą, Baltarusiją, Lietuvą, dalį Latvijos teritorijos), šiam centrui priklausantys mokslininkai savo darbuose ėmė vartoti neutralesnę „paribio“ („pogranicze“) sąvoką. Monografijos autorius yra vienas pirmųjų minėtos katedros doktorantų. Dalykiniai, teoriniai pasirinkimai, jų argumentacija įvadinuose skyriuose yra labai svarbi tyrėjo dialoginė nuostata, dėl kurios knyga, skirta lenkų auditorijai, tampa įdomi ir vertinga lituanistikai.

Taigi dvikalbiai lietuvių literatūros reiškiniai monografijoje aptariami „paribio“ kategorijos lauke. Akivaizdu, kad „paribys“ čia yra ne tik (ir kartais – ne tiek) geografinė–kultūrinė realija, bet ir istoriko–interpretatoriaus žiūros taškas, lemiantis žvilgsnį į pasirinktą objektą, formuojantis šiuo žvilgsniu objekto vertybines apybraižas. Viena matosi, žvelgiant į XIX a. pradžios lietuvių literatūros autorius kaip lietuvių kultūros ir literatūros (raštinios) tradicijos centrinės linijas, tų linijų atšakas; ir kas kita – kai į tai žvelgiama kaip į lenkų literatūros „paribį“ (monografijos paantraštė – „Rzecz z pogranicza polonistyki“ – „Iš polonistikos paribio“). Taigi monografija pasiūlo alternatyvaus žvilgsnio į lietuvių literatūrą galimybes; net jei abejotume tokio žvilgsnio absoliučiu adekvatumu, lengvai suvokiame jį kaip sąlyginį, bet būtiną, norint apskritai parodyti lenkų auditorijai pasirinktą objektą. Suprantama, kartais dalykai būna įdomesni ne kaip tokie, o kaip kažkuriuo, kad ir netiesioginiu, būdu susiję su savastimi (anot autoriaus, kurių patrauklumas yra „sąlyginis“). Poškos, Stanevičiaus, Valiūno, Strazdo eilėraščių ir vietinei publikai sunku suvokti kaip savaiminę literatūrinę vertybę, ką jau kalbėti apie kitą auditoriją. Šiuo atveju svarbiau, kad „paribio“ pozicija, kurią užima tyrėjas, išreiškia siekį išvengti tų diskursų, kurie ribojasi jo tiriama objekte ir žiūros taške, pagrindinių vertybinių ar ideologinių implikacijų, istorinio pasakojimo struktūrų. Tai pozicija „tarp“, kuri akivaizdi monografijos tekste, o tiesiogiai išsakyta ketvirtajame viršelio puslapyje: „Turiu vilties, kad mano knyga nėra nei polonocentrinė (nors esu lenkas ir polonistas), nei lituanocentrinė (nors esu lituanofilas), tačiau paribinė, kadangi su paribiu susijusi.“

Iš tiesų monografijoje autoriaus kritiškumas polonocentrinų ir lituanocentrinų nuostatų atžvilgiu yra akivaizdus¹, kaip ir akivaizdžios jo lituanofilinės simpatijos ir ganėtinai empatiškas santykis su nagrinėjamais literatūros tekstais. Monografijos istorinis diskursas, nuolat laviruojantis tarp skirtingų pozicijų, tarsi nėra su viena nesitapatinantis, šiuo požiūriu yra įdomus postmodernaus istorinio pasakojimo pavyzdys, kartu – vertinga pastanga nepatekti į akademinės tradicijos nelaisvę, išsaugoti savo šviežių žvilgsnį. Vis dėlto ši žiūra sąlygoja ir vieną specifinį efektą: iš „paribio“ pozicijų analizuojami literatūros reiškiniai matomi

1 Plg., autoriaus požiūriu, „[n]audojama sąvoka ‚kresai‘ užmerkia mums akis į pasaulį“ (p. 13); kartu taip įvertinama lietuviškoji XIX a. literatūros istoriografija iki Antrojo pasaulinio karo: „Deja, dauguma jų [lituanistinių literatūrologinių šaltinių] yra apsunkinta specifinėmis ideologinėmis kliautimis. [...] Jie sudaro įspūdį įžūlios [‚nachalnej‘] publicistikos, rašytos pagal nacionalistinę tezę.“ (p. 36)

visų pirma kaip padriki regioniniai elementai be vidinio centro (ar centrų). Dvi-kalbė lietuvių literatūra kaip paribio kultūros reiškinyms gali būti suvokiama tik išorinio centro atžvilgiu; tuomet ji tėra „Žemaitijos ir Vilnijos“ (pagal iškalbingą autoriaus disertacijos formuluotę) regioninės kultūros apraiškos. Jei manome šią literatūrą turėjusią savus kultūrinius centrus, o su jais – didesnę integracijos ir bendrumo lygmenį, tuomet neišvengiamai ją ir lenkiškąją (ne tik etninių lietuvių kurtą) vadinamosios istorinės Lietuvos kultūrą bei literatūrą reiktų suvokti kaip daugiau mažiau apčiuopiamą, nors įvairialypę, savitą visumą, ypatingai funkcionuojantį organizmą. „Paribio“ pozicija pasižymi būtent tuo, kad, vengdama ideologinių, politinių smegduobių istoriniame diskurse, mieliau apskritai neteikia reikšmės regiono vidiniam kultūriniam integralumui ir savitumui, kuris (deja ar laimei) yra susijęs su valstybine-politine atskirumo tradicija. Tai itin matyti diskusiniame paskutiniajame monografijos skyriuje²: atrodo, kad autorius, ir čia papildomai akcentuojąs lietuvių literatūros regionišumą, tarsi bando jam suteikti daugiau vertės, nes iš tiesų suvokti to meto lietuvių literatūrą vien privataus nužeminto regioninio horizonto perspektyvoje sunkiai įmanoma. Be to, tuomet ir monografijos pavadinime negalėtų būti nei sąvokos „lietuvių literatūra“, nei koncepto „pradmenys“, nes regioninių lietuviškos raštijos, ypač iš žodinės-sakinės tradicijos, paribio lietuvių raštijoje būta ir anksčiau, kad ir XVIII a. Taigi autorius teigia, kad būtent tas regioniškas literatūrinis ir kultūrinis požiūris buvo novatoriškas, vaisingas, nes kreipė romantizmo kultūros ir estetikos link; Apšvietos žemaičiai ir Stazdas iš esmės buvo romantikai, nes savo tekstais kūrė tautą. Perteikiu mintį supaprastintai, kad išryškėtų, mano požiūriu, keistoka jos logika. Kodėl Apšvieta ir klasicizmas negali būti „narodotwórcze“ (turėti tautą kuriančios galios)? Ar čia neveikia stereotipas, kad jei jau kuriasi (ar yra) kokia nors lietuvių tauta, tai tik romantinė – etninio nacionalizmo prigimties? Tolesniame, paskutiniajame, skyrelyje autorius pagaliau prieina „politinės LDK tautos“ klausimą, bet vis dėlto nesieja jo su lietuvių literatūros tekstais, yra ir lieka įsitikinęs, kad jo nagrinėjamoje lietuvių literatūroje iki XIX a. 4-ojo dešimtmečio

2 Kaip nurodo autorius, pagrindinis (trečiasis) knygos skyrius, pa autoriui aprašantis lietuvių literatūrą, – „Ludzie i teksty“ – „Žmonės ir tekstai“ – yra perkeltas iš disertacijos, o paskutinis skyrius, galima suprasti, rašytas vėliausiai (jo pabaigoje pažymėta 2007 m. rugpjūčio data). Jame ryški konceptuali diskusija, dar kartą grįžtama prie kai kurių literatūros istorijos problemų (šnekos ir rašto santykio, estetinių orientacijų – „Oświecenie jako romantyzm“ – ir tautinės tapatybės klausimo).

„lietuviškumo idėja pasirodo labai retai“, o „pagrindine tų metų raštijos tema buvo daugių daugiausia Lietuvos gyventojas“ (p. 257). Labai aiškiai pasakyta.

Su šia nuostata įdomiai koreliuoja lituanistinių atramų pasirinkimas. Žinoma, visiškai suprantama, kad pažintiniam tikslui, kaip minėta, parankiausi tie darbai, kuriuose buvo sukurtas faktografinis XIX a. lietuvių literatūros ir kultūros istorijos stuburas. Tačiau autorius monografijoje (ypač paskutiniajame skyriuje) svarsto ir probleminius klausimus, todėl krenta į akis, kad jo akiratyje esmingiau nefigūruoja arba tiesiog nėra kai kurių pozicijų, kurios lėmė konceptualią šio laikotarpio istoriografinio diskurso (ir ne tik literatūrinio) kaitą Lietuvoje Nepriklausomybės metais. Mane tiesiog nustebino faktas, kad Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko XIX a. Lietuvos istorija *Carų valdžioje* (1996) paminėta bendrame bibliografijos sąrašė, tačiau monografijos skyriuje, kuriame pristatoma istorinė „lituanistinio sąjūdžio“ apybraiža (p. 40), tarp istorinių šaltinių, kuriais remiamasi, iš lietuvių istorikų paminėta tik Antano Šapokos *Lietuvos istorija*. Serija „Lietuvių Atgimimo istorijos studijos“, Giedriaus Subačiaus *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos* liko už monografijos ribų.

Taigi dėl minėto „regioninio“ apsisprendimo analizuojamoje lietuvių literatūroje iškeliamas privatus tekstų pobūdis (kokio iš tiesų yra), tačiau prigesinamos taip pat kai kuriais atvejais ne mažiau akivaizdžios autorių ambicijos išėiti savo tekstais už privačių bičiulių rato ir pavieta horizontų. Susidaro galiausiai keistas įspūdis, kad autorius, užėmęs „paribio“ poziciją, turėdamas intencijų aprašyti savojo objekto atskirumą ir savitumą, visgi neatsitraukia nuo giluminės „kresų“ diskurso struktūros, tik imasi aprašyti tos koncepcijos neįtrauktus reiškinius. Štai autorius teigia:

Toji [„paribio“] sąvoka kuo tiksliausiai nusako (buvusios) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių kultūrinę tikrovę. Leidžia apčiuopti ne tik dominantes, bet ir marginalijas, aprašyti ne tik, žinoma, neabejotiną lenkiškumo sklaidą [„promieniowanie polskości“], bet ir paslėptą, „išsilavinusios“, „kultūringos“ daugumos ignoruotą lietuvių (baltarusių) kultūros sklaidą, galiausiai leidžia sučiuopti vietinės kultūros atskirumą ir bandyti nustatyti jos reiškinį hierarchiją, remiantis adekvačiais, o ne arbitraliai priimtais kriterijais. (p. 14)

Štai šiame sakiny, su visa pagarba autoriaus lituanofilinėms intencijoms, neįmanoma nepastebėti „kresų“ diskurso galios: žodis „promieniowanie“; kiek

galiu spręsti, yra būtent šio diskurso žodis, kadangi jis reiškia „spinduliavimą“ iš centro, kuris (nors čia tiesiogiai nepasakyta, bet iš teksto visumos galima suvokti) yra išorinis. Lietuviškumas ir baltarusiškumas neišvengiamai „spinduliuoja“ iš vietinių centrų, tad požiūrio asimetrija, būdinga „centro–periferijos“ struktūrai, išlieka, nors tokio dalijimo autorius ir atsisako (p. 12–13). Turbūt neišvengiama, kad autorinei pozicijai būdinga žiūra iš išorinio centro vis dėlto perkeliama kaip „išorinio centro–vietinės regioninės kultūros“ struktūra ir objektui, juolab kad toks perkėlimas turi galias akademines tradicijas.

Manau, kad tiek lituanistams, tiek polonistams ar baltarusistams LDK „vietinės kultūros savitumo“ neįmanoma bus iki galo sučiuopti, lenkiškumą laikant ne vidiniu, o išimtinai išorinio centro „spinduliuotės“ reiškiniu. Apie tai autorius užsimena knygos pabaigoje, tačiau tarsi *post factum*:

Aišku, rašydamas [anuometinės literatūrinės kultūros Žemaitijoje ir Vilniuje] „specifika“, mažiau apie savybę, labai retai pastebimą lenkų literatūros mokslo, o juk akivaizdžią ir tarsi pagrindinę: apie komplikuoatą, kupiną dar neaiškių priklausomybių sambūvį tarp dominuojančios lenkakalbės kultūros, ekspansyvios rusakalbės ir silpnos, nors gyvos lietuviakalbės kultūros. (p. 222)

Taigi toji „lenkakalbė kultūra“ Lietuvoje nėra kažkaip atitrūkusi nuo „regioninės“ tikrovės, o susipynusi su ja įvairiais ryšiais, tad vien dėl to ji nėra visais atvejais savo kilme ir turiniu tolygi „lenkakalbei kultūrai“ Lenkijoje. Be abejonės, būta ir tokio, ir kitokio lenkiškumo (ir „spinduliuojamo“ iš išorinio centro, kaip bendros ATR kultūrinės tapatybės lygmens, ir „lietuviško“ istorine prasme lenkiškumo, ypač jau XIX a. pradžioje), tad ne tik požiūris į lietuvių (baltarusių, latvių, žydų, ukrainiečių etc.) kultūras, manau, lemia istorijos diskurso kaitos galimybes, bet ir požiūris į LDK lenkų ir lenkiškąją kultūrą, subtilesnių skirčių galimybę. Visiškai sutinku, kaip pažymi autorius, kad šis klausimas – tasai skirtingų kalbinių–kultūrinių tradicijų sambūvis XIX a. – „iš vidaus“ ir lenkų, ir lietuvių literatūros moksle yra bemaž netirtas.

„Regioninis pasirinkimas“ kelia tam tikrų abejonių ir metodologiniu požiūriu. Kažin ar apskritai įmanoma apčiuopti kultūros savitumą, laikant ją vien paribio reiškiniu, neturintčiu savų centrų ir „spinduliuotės“ šaltinių? Ribos sąvoka įgyja prasmę centro atžvilgiu, ypač jei kalbame ne apie postmodernius, o tradicinės, premodernios kultūros reiškinius. Be jų neįmanoma aptarti kokių nors

prasmingų kultūros visumų, tačiau „paribio“ pozicijoje tarsi vengiama pripažinti nagrinėjamos kultūros „vidinius“ centrus. Šiaip ar taip, „dvikalbiai naujosios lietuvių literatūros pradmenys“ nagrinėjami klausimo, „kas yra lenkų literatūra“, šviesoje, orientuojami į kitą auditoriją, ir autorius tam turi teisę (kad ir kaip ironiškai tai skambėtų – tarsi Fiodoro Dostojevskio nihilistų ištara).

Suprantama, daugelis čia iškeltų abejonių yra susijusios ne su monografijos autoriaus atliktu darbu, o su tyrimų situacija, į kurią patenkame, pasirinkdami vieną ar kitą objektą. Knyga, kaip ir kiekvienas vertingas ir kūrybiškas darbas, tą situaciją išryškina, nors negali vienu mostu pakeisti. Ji keičiama nedideliais žingsneliais, o tokių – ir ne vieno – esama čia aptariamame darbe. Taigi dabar stabtelėkime prie klausimo, kaip minėtoji „paribio“ pozicija praktiškai veikia istoriniame pasakojime, kas iš jos pamatoma?

Pamatomas visų pirma Antanas Strazdas. Šis autorius pats yra „paribio reiškinys“, atlikęs lietuvių literatūroje ir kultūroje tam tikrą tarpininko, vertėjo vaidmenį. Strazdo kūryba autoriui atrodo „stebinančiai brandi“ (p. 127), ji vienintelė yra pagavusi autorių savo estetinė sugestija, teikianti impulsų conceptualiems svarstymams apie, pavyzdžiui, rašto ir šnekos santykį tuometinėje lietuvių kultūroje, jo reikšmę naujosios lietuvių literatūros „pradmenims“. Kartu autoriaus žvilgsnis iš šalies, iš kitų kontekstų įgyja papildomų teksto atpažinimo galimybių, kurios lituanistiniame kontekste atšviežina Strazdo recepciją. Štai kaip rašoma apie eilėraščių „Selianka aušra“: „Taigi šį tekstą charakterizuoja tam tikro pobūdžio ekstatiškumas, gerai pažįstamas kad ir Czesławo Miłoszo poezijos skaitytojams, [...] kuris skatina ieškoti Antano Strazdo eilėraštyje kitų turinių, paslaptinių, pirminių ir galingų.“ Šis eilėraščių naujai ir įdomiai perskaitomas kaip „poetinė kosmogonija“, savitas mitas, kuriame pasaulis ne įvardijamas, o vyksta, pasaulis, kuriame „nėra priežasties ir pasekmės, visa yra, nes yra, o tikriau tampa, nes tampa“ (p. 140). Strazdas ir Miłoszas – labai įdomi ir apmąstyti gretybė, kurios išvesti lituanistas arba negalėtų, arba nedrįstų.

Polonisto atliekama lietuvių literatūros tekstų analizė visų pirma yra reikšminga tuo požiūriu, kad kompetentingai įvertina lenkiškus tekstus, kuriems dažnai pritrūksta lituanistų dėmesio ir tyrimo energijos. Šiuo požiūriu itin vertingi skyriai apie Klementą ir Valiūną. Klemento „veikalėlio“ (*Dzielko moje...*) aptarimas ir teminė struktūrizacija išties atveria mums kur kas adekvatesnę, ryškesnę, nei turėjome iki šiol, šio azartiškai rašiusio „gana siaurų akiračių“ bajoro, „privataus poeto“ portretą ir palengvins gyvenimą visiems kitiems, kurie bandys

įveikti trijų tūkstančių puslapių rankraštinio teksto srautą. Svarbūs teiginiai, lokalizuojantys šį autorių lenkiškos kultūros kontekste, lituanistui dažnai menkai ar visai nepažįstami: „Klementas buvo literatas senosios lenkų kultūros prasme, kūrėjas, priklausantis tai formacijai, kurią Janusz Maciejewski vadina bajoriškuoju folkloru“ (p. 89); „*Dzielko*... tikriausiai yra paskutinioji lenkiška bajorų *silva rerum*.“ (p. 90) Autorius kur kas labiau priartėja prie Klemento lenkiškų tekstų, tad gali tiksliau sudėlioti akcentus, pavyzdžiui, kalbėdamas apie Klemento raštuose atsiskleidžiantį „privačios“ ar, jei vertintume, – grafomaniškos kūrybos pobūdį: tai specifinis „dėmesio sutelkimas vien į save ir savo reikalus, netgi menkus ir efemeriškus jausmus“, kuris lemia „savitą jo raštų egocentrizmą“ (p. 95).

Po Mikšytės esmingiau nebuvo domėtasi Silvestro Valiūno kūryba, ypač lenkiškąja. Valiūną Bukowiecas laiko iškiliausiu laikotarpio poetu šalia Strazdo – tai naujas ir kiek netikėtas vertinimas lituanistiniame kontekste, kur Valiūnas paprastai lieka „paraštinis“ autorius. Šį požiūrį lemia Valiūno satyros, kurios, anot autoriaus, „aiškiai išsiskiria epochos fone“ (p. 153). Tiksliau nusakomas satyrinės kritikos pobūdis („jei Apšvietos satyroje kritikuojama žmogui išoriška, nors jo formuojama tikrovė, Valiūnas nusitaiko į patį žmogų“, p. 169), subtiliau išskiriamas emocinis jos tonas („Valiūno satyrose moralistiką dažnai nustelbia nusivylimo kartėlis, tikėjimą kaitos galimybe – apatija, persvazija – mizantropija.“; p. 152).

Kitas vertingas šios knygos aspektas – autorius, turįs polonistinį išsilavinimą, kompetentingai nusako lietuvių literatūros santykį su bendruoju to meto literatūrinės estetikos (klasicizmo, sentimentalizmo) lygmeniu, kurtu lenkų literatūros autorių, nurodo ryšius su „centrine“ lenkų literatūra (tai matyti kad ir iš cituotų Klemento, Valiūno vertinimų). Šviečiamojo klasicizmo kultūroje Lietuvoje stipriai veikė ir buvo palaikoma bendra lenkiška literatūros tradicija kaip ATR kultūros palikimas, svarbus valstybės praradimo situacijoje. Pagrindiniai lenkų klasicizmo autoriai (pvz., Ignacas Krasickis, Stanisławas Trembeckis) žemaičių (ir ne tik) buvo žinomi, skaitomi, jais sekama; Bukowiecas šiuos pėdsakus atpažįsta ir įvardija, suprantama, su lituanistui sunkiai prieinamu lengvumu.

Kita vertus, ši Bukowieco turima polonistinė perspektyva natūraliai lemia ir lietuvių literatūros vertinimą, kuriame pradeda veikti aukščiau aptarta regioniško nuostata, implikuojanti centro–periferijos asimetriją. Lenkų aukštosios klasicizmo tradicijos požiūriu „lietuviškasis klasicizmas ir sentimentalizmas“ iš-

ties atrodo neoriginalus, ir autorius šios estetikos apraiškas lietuvių literatūroje vertina kaip meniškai nevertingas ir kultūriškai neturingas. „Toks klasicizmas, koks skaitytojas“ – tarsi numojama ranka knygos pabaigoje (p. 235). Autorius iš esmės laikosi nuostatos, kad lietuvių literatūros skaitytojas buvo valstietis ar jam artimas smulkus, „privatus“ bajoras. (Man sunku įsivaizduoti XIX a. pradžios valstietį, skaitantį Torquato Tasso pastoralinės dramos *Aminta* lietuvišką vertimą, kurį dėl nežinomų priežasčių, greičiausiai dėl aristokratiško įnorio ir laisvo laiko pertekliaus atliko vyskupas kunigaikštis Juozapas Arnulfas Giedraitis; ar valstietį, giedantį Stanevičiaus „Šlovę žemaičių“, bet tebūnie.) Taigi Bukowiecui patys estetiškai vertingiausi ir originaliausi atrodo tie atvejai, kai lietuvių literatūra ne orientuojasi į Apšvietos literatūros estetiką (klasicizmą, sentimentalizmą), o novatoriškai literatūros meną kreipia prie savojo etninio originalumo šaltinio – folkloro. Įdomu pastebėti, kad ši nuostata, nors greičiausiai kilusi iš kitų motyvacijų, visiškai sutampa su tąja, kurios laikomasi tradicinėje XIX a. lietuvių literatūros historiografijoje. Dėl to autorius menkai įvertina žemaičių kultūrinės ambicijas, susijusias su orientavimusi į klasicizmo estetiką, Apšvietos kultūrinės nuostatas, kreipiančias į bendrinės kalbos ir tautinės literatūros kūrimą, nevertina šio orientavimosi kultūrinio turiningumo. Į monografijos centrą išskelti Strazdas ir Valiūnas socialiniu požiūriu abu yra valstietiškos kilmės. Bajoriškos kultūrinės lietuvių ambicijos, jų realizacijos meno sferoje laikomos nevertingomis. Lietuviškoji Apšvietos stiliaus ir tono literatūra (Poškos, Stanevičiaus kūryba) autoriui įdomi tiek, kiek yra „neklasicistinė“ – realistiška, susijusi su kasdienybe, šnekamąja kalba, nepriimanti klasicizmo poetinių normų, būdingų metaforų, alegorijų, topų. Lietuvių rašytojų orientavimasi į klasicizmo literatūros diskursą autorius laiko „klaida“ (plg. p. 111), kurios geriausiais atvejais jiems pavyksta išvengti. Taip savitai centruojamas, pavyzdžiui, Stanevičius: į jo palikimo viršūnę iškyla *Dainos žemaičių* – „vienintelė prieš 1831 m. sukilimą buvusios Respublikos teritorijoje iš spaudos išėjusi liaudies poezijos knyga“, be kita ko, išreiškianti anuomet apskritai retas mokslškai kritines autoriaus folkloristines nuostatas (p. 183). Tuo tarpu išlikusi poetinė kūryba atrodo pernelyg negausi ir „gana vidutiniška“, kad būtų galima rimtai ja užsiimti. Tiek, kiek, pavyzdžiui, „Šlovė žemaičių“ liudija „skausmingą tautos gimimą“, šis tekstas laikomas apskritai svarbiu, tačiau „gimstanti tapatybė“ šiame tekste atskirai nenagrinėjama; galbūt išties tai neįdomu lenkų skaitytojui, ir yra vien pačių lietuvių „vidaus reikalas“. Tačiau atsiribojus nuo šio prasminio lygmens sunku suvokti Stanevičių

ir kai kuriuos „naujosios lietuvių literatūros pradmenis“ – tai rodo, mano supratimu, nepakankamas pasakėčios „Arklys ir meška“ perskaitymas³, tarsi su išlygomis pripažįstant pasakėčios „patriotinį turinį“.

Pastarasis (Stanevičiaus) atvejis yra įdomus – jis atskleidžia, kaip estetiški kriterijai yra glaudžiai susiję su kultūrinio informatyvumo kriterijumi. Tam tikru mastu, jei tekstas atrodo kultūriniu požiūriu nereikšmingas ir neinformatyvus, jis atrodo mažiau estetiškas, ir atvirkščiai – meno kūriniai yra simbolinių kultūros išteklių rezervuarai. Kita vertus, estetiški kriterijai nėra visiškai arbitrarūs, ir, žinoma, autorius teisingai sakydamas, kad lietuvių kalbai XIX a. pradžioje trūko kultūrinio išbandymo skirtinguose diskursuose, kad ja galėtų būti kuriama visavertė klasicizmo literatūra kaip savarankiškas reiškinys. Tačiau jei perorientuotume žvilgsnį ir žemaičius klasicistus – Pošką, Stanevičių – pamatytume ne tik aukštosios lenkiškojo klasicizmo normos kontekste, bet Lietuvos (buvusios LDK) klasicistinio stiliaus literatūros lauke, tai matytume, kad lietuviai autoriai čia yra visiškai „normalūs“ ir gana savaimingas reiškinys šalia tokių lenkakalbių rašytojų, kaip Ignacas Šidlovskis, Antonis Goreckis, Leonas Unickis, Jozefas Moreliovas, Francišekas Sokolas-Šahinas ir pan. Drįsčiau teigti, kad, nepaisant skaitytojų socialinės kilmės skirtumų, ir lietuviška, ir nelietuviška šio laikotarpio *poezija* Lietuvoje yra gana panašaus pobūdžio ir esmingai skiriasi nuo Lenkijos literatūrinio klasicizmo, kuris buvo neabejotinai estetiniu požiūriu ryškesnis ir brandesnis, diktavęs poetinio skonio kriterijus ir Lietuvoje. Neatsitiktinai originaliausia čia būtų šviečiamoji publicistinė proza, ypač satyra „Gatvės žiniuose“; gal dėl to su ja susijusi Valiūno poetinė kūryba išsiskiria „epochos fone“, o kitų žanrų lietuvių poezija su tuo fonu daugiau ar mažiau sutampa. Vis dėlto jei lietuviškojo klasicizmo vertinimas gali būti diskusijų dalykas, priklausantis nuo žiūros taško, vienas tokio monografijoje pateikiamo požiūrio efektas yra, man regis, ne itin adekvatus. Neįvertinus lietuviškojo klasicizmo, laikant jį „klaida“, konceptuali požiūriu sulyginami tokie savo kūrybos intencijomis ir pobūdžiu skirtingi rašytojai kaip, pavyzdžiui, „privatus poetas“ Klementas ir anaipol tokiu nelaikytinas Stanevičius ar netgi Poška, turėję tautinės kultūros kūrimo ambicijų.

3 Beje, jame pasirodo ir anachronizmas – „Aukštaitija“ – toks regiono pavadinimas nefigūruoja XIX a. pradžios Lietuvos raštuose, jį, kiek man žinoma, pirmasis netiesiogiai pavartojo tik Simonas Daukantas 1845 m. veikale *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų [aukštaičių] ir žemaičių*. XIX a. pradžios kultūrinėje savimonėje figūruoja etnopolitiniai Žemaičių ir Lietuvos regionai, ką autorius, be abejo, puikiai žino.

Kita labai svarbi monografijos tema, atitinkanti „paribio“ poziciją, yra susijusi su dvikalbiškumo problema. Visi nagrinėjami autoriai buvo dvikalbiai, tad dvikalbiškumo sklaida literatūros tekstuose suvokiama kaip papildoma darbo intriga – „iššūkis literatūros istorikui“. Jis skatina kelti tokius klausimus kaip kalbos pasirinkimo kūrybai situacija, to pasirinkimo motyvacijos, jo lemiamas skaitytojas, santykis su skirtingomis kalbinėmis-literatūrinėmis tradicijomis (p. 28–29). Tai išties labai svarbi ir perspektyvi problema XIX a. lietuvių literatūros kontekste, ir autorius yra tikrai vienas iš tų retų tyrinėtojų, kuris, mokėdamas lietuvių kalbą šalia savo gimtosios lenkų, gali prie šios problemos apskritai priartėti. Vis dėlto skaitant tolesnį monografijos tekstą kyla įspūdis, kad ši problema lieka antrame plane ar yra traktuojama tarsi pagal išankstinę nuostatą, jog lietuvių kalba savaime kreipia autorius į šnekamojo, kasdienio, folklorinio diskurso lygmenį ir į valstiečius, o lenkų – į lenkų literatūrinės tradicijos lauką ir „kultūringus skaitytojus“, kur, priklausomai nuo talento, autorius pasirodo arba kaip epigonas (Klementas, Poška), arba sugeba rasti originalesnę išraišką (Valiūnas). Be abejo, toks dualizmas turi istorinį pagrindą, neverta ginčytis, bet atrodo, kad taip mes apčiuopiame be galo įdomaus fenomeno – dvikalbiškumo, dvikalbės literatūros – tik patį paviršių.

Tam tikras neatsargumas vertinant dvikalbės kūrybos reiškinius pasirodo kad ir tokiu atveju, kaip Strazdo eilėraščio „Gegužėlė“ interpretacija. Strazdą autorius, kaip minėjau, vertina labai rimtai, tad interpretacijos netikslumą lėmė tikrai ne principinio santykio su literatūra trūkumas. Strazdo „Gegužėlė“ netikėtai perskaitoma kaip ironiškas tekstas, kuriame eilėraščio „aš“ *tariamai* priiima Šventraščio ištarmėmis pamokslaujančio šventeivos, mokančio žmones, kaip gyventi, poziciją tam, kad galiausiai parodytų moralistinės nuostatos apgaulingumą. Dabar ne vieta pasitelkti ne vieną argumentą, kad parodytume, jog tai yra interpretacinė paklaida ar tiesiog klaida; užtektų ir vienos aplinkybės: autorius tokią eilėraščio prasmės versiją siūlo darydamas prielaidą, kad Strazdas – kažkodėl – šiame tekste implikuoja ne lietuvių, o lenkų kalbinei tradicijai būdingą žodžio „gegutė“ semantiką. Žinia, lenkų kalboje „gegutė“ yra susijusi su apgaulingumu; frazeologizmu „gegutės kiaušinis“ gali būti pavadinami neigiamai iš savo aplinkos išsiskiriantys žmonės. Lietuvių kultūroje gegutės semantika kiek kita; vyrauja lėmimo, pranašavimo, gaudumo prasmės. XIX a. lietuvių poezijoje (ir tautosakoje) gegutė dažniausiai rauda, „kukuodama verkia“, anot Antano Baranausko (ir, beje, Strazdo „Gegužėlės“, kuri „gieda visuomet verkdamą“).

Be to, lietuviams gegutės balsas yra švelnus, malonus: „Balselis gegutės kaip žodis matutės“ (*Lietuvių kalbos žodynas*). Neigiamų reikšmių lietuvių kalboje, pagal žodyną, turi veikia žodis „gegužiukas“, ne gegutė. Taigi ar galime taip drąsiai manyti, kad dvikalbėje sąmonėje laisvai maišosi skirtingų kalbų semantiniai turiniai, o jei maišosi, tai būtent šia kryptimi (iš lenkų – į lietuvių kalbą)? O kaip tada perskaityti „Giesmė apie siratas“ eilutes: „Eisiu ant kapelio, / Žadinti savo tėvelio, / Šauksiuosi motinėlės / Balsu gegužėlės / Ar neišgirs?“ Ar ir čia implikuojama lenkiška „gegutės“ semantika? (Na, komiška ir kelti tokį klausimą.) Ar svarstant kalbų santykius šiuo atveju nepasiduota išankstiniam įsitikinimui apie „dominuojančios“ ir „dominuojamos“ („silpnos, bet gyvos“, anot autoriaus) kalbos santykius ir to ryšio vienpusiškumą, vienaprasmiškumą?

Taigi monografijoje šiek tiek pasigedau savikritiškos abejonės savo suvokimo galimybėmis vertinant dvikalbius reiškinius. Kitaip tariant, pasigedau aiškesnio suvokimo, kad vienakalbiams žmonėms gali būti sunku adekvačiai perprasti dvikalbės sąmonės specifiką ir atpažinti jos veikimo būdus. Suvokimo, kad dvikalbėje sąmonėje kalbinės sferos pasiskirsto kitaip nei vienakalbio žmogaus, išmokusio užsienio kalbų. Skaitant monografiją apskritai buvo įdomu stebėti, kaip dvikalbystės situacija atspindi vienakalbio asmens (monografijos autoriaus ir mano, kaip skaitytojos) sąmonėje, kaip tie patys tekstai skirtingose kalbinėse terpėse panyra į visiškai kitus kontekstus, atliepia visiškai kitus balsus ir reikšmes. Skaitydami dvikalbių autorių tekstus ištaisai susiduriame su kalbiniais-kultūriniais slenksčiais, kurie, manytina, nebūdingi tiems autoriams ir tekstams, tačiau nuo šių slenksčių tampa priklausomos tekstų vertimo bei vertinimo galimybės. Štai, pavyzdžiui, Valiūno lenkiškos „Dūmos“ man visuomet atrodė nemeniški, beveik nepaskaitomi tekstai, o Bukowiecas juos mano esant visiškai pamanomus rimtai interpretacijai („„Skroblynas Aužbikavo girioje“ yra originalus kūrinys, literatūriniais šampams tolimas poetinis išsiskyrimas viena svarbiausių temų XVIII–XIX a. sandūros literatūroje“; p. 166), ir čia esu linkusi būti įtikinta. Ir priešingai, mane visuomet stebinusi lietuviška kalbinė formos įveika Stanevičiaus pasakėčiose monografijos autoriui atrodo kaip „gana vidutinė“ poezijos apraiška. Arba štai atvejis, kaip žemaitiškus Stanevičiaus „Arklio ir meškos“ „kalnus“ neįmanoma pažodžiui išversti į lenkų kalbą, nes jie ten reikiama, kaip sako autorius, snieguotas Tatrų viršūnes (p. 192; šia proga verta prisiminti ir gegutes); o Strazdo „Rudenėlio“ Jonelis „su lapine kepurėle“, anot autoriaus, lenkiškai „w lisiej *czapeczce*“ neatrodytų „labai puikiai“ (p. 218).

Vėlgi nejučia nusišypsojau aptikusi tokį Poškos eilutės „Dėl ko anie nekalba tikrai lietuviškai“ lenkišką filologinį vertimą – „Z jakich przyczyn nie mówią *prosto* [išskirta mano – BS], po litewsku“ (p. 253) Na, čia jau arti iki kalbėjimo „po prostu“ – „paribio“ („kresų“) kultūros realijos, bet toli nuo Poškos teksto intencijų⁴. Kultūrinė autoriaus tapatybė lemia, kad žemaičiams anuomet vis dar svarbus Palemono mitas, išreiškiantis tautines jų, LDK bajorų, ambicijas, įvertinamas vien retrospektyviai, šiuolaikinio istorijos mokslo požiūriu kaip „klaidingos tezės, siejančios lietuvius su senovės romėnais“ (p. 168).

Požiūrį į dvikalbę literatūrą atskleidžia ir santykis su kitakalbių (šiuo atveju – lietuviškų) tekstų kalbine faktūra, dėmesingumas jai. Pagirtina, kad autorius pateikia aptariamų tekstų originalus kartu su filologiniais, kartais (jei yra) poetiniais vertimais. Vis dėlto apmaudu, kad lietuviškuose tekstuose, frazėse, žodžiuose yra likę labai daug rašybos, korektūros klaidų. Įsivaizduoju, kad iš dalies atsakomybė tenka tikriausiai lituanistinių kompetencijų neturėjusiam leidyklos korektoriui (jei toks apskritai buvo). Pateikiant filologinius vertimus pasitaiko netikslumų. Paminėsiu tik „Seliankos aušros“ atvejį: septintosios strofos eilutė apie tekančią saulę „Aukso žiedais mirgėjo“ išversta „Žlotymi pierścieniami się mieni“, taigi mirga ne augalo žiedais (būdingas folklorinis poetizmas), o žiedais rankų papuošalų prasme. Vertimo klaida pasitaikė ir dešimtoje strofoje: „Ir karvelis brūkuoja“ – „I krówka muczy“ („Ir karvutė mūkia“). Į vertimo netikslumus esu linkusi žiūrėti atlaidžiau nei į korektūros klaidas, jei jie nesutrikdo visuminio teksto suvokimo (kaip „Seliankos aušros“ atveju). Žinoma, tikslesnio vertimo detalės gal būtų suteikusios papildomų interpretacijos impulsų, bet nlinkusi dėl jų abejoti autoriaus darbo visuma.

Lietuvių literatūra, žinia, nėra tarptautinės literatūrologijos objektas; ji patraukia atskirus žmones savo egzotika, vienokiomis ar kitokiomis sąsajomis su sava regiono (Vidurio ir Rytų Europos) kultūra. Dėl to tokie požiūriai iš išorės, kaip Paweło Bukowieco monografija, yra labai vertingi ir brangintini, jie provokuoja lituanistinę tradiciją, skatina tokią reikalingą diskusiją ir pranoksta save kaip pažintinius veikalus, praturtindami istorinį lietuvių literatūros diskursą svarbiomis įžvalgomis.

4 Verta prisiminti, kaip šią eilutę į lenkų kalbą išvertė Valiūnas, tikrai ne regioninės kalbos prasme: „Czemu wam iest niemity ięzyk *narodowy*“ – „Kodėl jums nemiela *tautinė* kalba“.